

Irina Culic

Magyarság Erdélyben: a mienk, az övék, senkié? avagy hogyan értelmezzük a kettős állampolgárságról szóló népszavazást és a hozzá kapcsolódó reakciókat?

Jelen tanulmány azokat az intézményeket, gyakorlatokat, illetve azt a társadalmi kontextust kívánja feltárni, amelyek az erdélyi magyarok nemzeti identitásának kereteit a Trianon követő időszakban kijelölték. A megfogalmazottak apropóját az erdélyi magyarok azon reakciói adták, amelyek a 2004. december 5-én megrendezett, kettős állampolgárságról szóló magyarországi népszavazás eredményéhez kapcsolódtak. A tanulmány szerzője a kolozsvári BBTE Szociológia Tanszéke, Román Tagozatának munkatársa (irinaculic@yahoo.com).

Ahhoz, hogy a romániai magyarságnak a szóban forgó népszavazáshoz való viszonyulásainak értelmét felleljem, megkíséreltem e magyarok közösség-konstrukcióinak dinamikáját megragadni a múlt rendszer, illetve az 1989 utáni periódus vonatkozásában. Véleményem szerint az erdélyi magyarok jelenleg az identitászavar és az egzisztenciális bizonytalanság állapotában vannak, amit elsősorban a „magyarságuk” felépítését, megjelenítését és érvényre jutását szolgáló szimbolikus és intézményes erőforrások sokrétűvé- és egyben töredezetté válása okoz.

A tanulmány négy részre tagolódik. Az első részben röviden bemutatom a népszavazás kontextusát és forrásvidékét, ezen keresztül megközelítve a magyar nemzethez való tartozás diskurzív terét, illetve az azt intézményesítő gyakorlatokat. A második részben az erdélyi magyarok nemzeti identitáskonstrukcióját vizsgálom, elsősorban az „anyaországhoz” (vagyis a magyar államhoz), illetve a román államszervezethez való viszonyukon keresztül. A harmadik részben a magyar kisebbség múlt rendszerbeli helyzetét elemzem, hogy feltárjam azokat a mechanizmusokat, amelyek az erdélyi magyarságot egységes és homogén közösségként konstituálták. Végül a romániai magyar közösség és a nemzeti identitás újratermelésében bekövetkezett változásokat tárgyalom.

I. A NÉPSZAVAZÁS ELŐZMÉNYEI

2004. december 5-én a magyar választópolgároknak két kérdésben kellett dönteniük: éspedig, hogy maradjon-e az egészségügyi ellátás állami felügyelete, illetve hogy megkapják-e a Kárpát-medencében, Magyarország határain kívül élő magyarok a magyar állampolgárságot. Az első kérdésben az igen szavazatok aránya 65, a másodikban 51 százalékot tett ki. A népszavazás az alacsony részvétel miatt mindkét kérdésben érvénytelen maradt, mivel a választásra jogosultak mindössze

37 százaléka jelent meg az urnák előtt. A vonatkozó magyar törvényeknek megfelelően egy népszavazás abban az esetben tekinthető érvényesnek – függetlenül attól, hogy pozitív, avagy negatív eredményt hoz –, amennyiben a teljes választásra jogosult népesség legalább 25%-a ugyanabban az irányban nyilvánít véleményt. A 2004. decemberi népszavazáson a szavazásra jogosultak alig valamivel több, mint 19 százaléka szavazott a kettős állampolgárság megadása mellett.¹

A Magyarok Világszövetsége (MVSZ) által már a kilencvenes évek második felétől támogatott kettős állampolgárság jelentette azt a jogi formulát, amely a magyar állam és a határain kívül maradt magyarok kapcsolatát lett volna hivatott intézményesíteni. A Magyar Kisebbség című folyóiratban folytatott vita után az MVSZ Erdélyi Társasága kialakította a külhoni állampolgárság gondolatát, amelyet aztán a Magyarok Világtalálkozója is elfogadott. 2000 nyarán az MVSZ kidolgozta a külhoni állampolgárságra vonatkozó törvényjavaslatot, amelynek gyakorlati következménye a magyar útlevél megadása lett volna. Az útlevél megoldotta volna a schengeni térségre vonatkozó vízumkényszer problémáját, de nem jelentett volna automatikus hozzáférést a tényleges állampolgársággal járó összes jogosítványhoz. A tervezet az erdélyi magyarság és az RMDSZ részéről meleg fogadtatásban részesült, azonban nem került a Parlament asztalára, mivel egy sor jogi és politikai hiányosság merült fel vele kapcsolatban.

Ezzel szemben kialakult egy, a határokon túli magyar nemzetrészek és a magyar állam intézményes viszonyára vonatkozó új koncepció, amely a „státustörvényben”² nyert kifejezést. Az Magyar Alkotmány 6. paragrafusának 3. bekezdéséből kiindulva, amely kimondja a magyar állam felelőségét a határon túli magyarokkal szemben, a státustörvény bizonyos kedvezményeket állapít meg a Magyarországgal szomszédos országokban³ élő magyar etnikumú személyek számára. A kedvezmények Magyarország területén (szállítás; kulturális intézményekhez való hozzáférés; korlátozott időtávú munkavállalási engedély; a magyarul tanuló diákok, illetve a magyar nyelven oktató pedagógusok számára biztosított kedvezmények), illetve a származási országban (oktatási nevelési támogatás a gyermekeiket magyar iskolába járató szülők számára egyéni pályázat alapján; a magyar intézmények támogatása) vehetők igénybe. A törvény előírta egy öt évig érvényes, fényképpel ellátott okmány, a *Magyar Igazolvány* kiállítását a magyar etnikumúak, illetve a szintén öt évig érvényes *Hozzá tartozói Igazolvány* kiállítását a magyar etikumúak nem magyar családtagjai számára. Az okmány kiállításának folyamatában a származási ország magyar kisebbségére nézve „representatívnak” tekintett intézmények is részt kapnak azáltal, hogy a kérvényezőket ajánlásokkal látják el. A „státustörvényt” a Parlament 2001. június 19-én fogadta el és 2002. január 1-jétől lépett hatályba. Jelenleg a törvényt a Velencei Bizottság 2001. október 19–20-i ajánlása, illetve a 2001. december 21-én kötött román–magyar egyetértési megállapodás alapján módosított formában alkalmazzák.⁴

A „státustörvény” kidolgozásában a Magyar Állandó Értekezlet (MÁÉRT) jutott főszerephez. Ez az első olyan törvényileg létrehozott testület, amely egyesíti a magyar állam és határon túli magyar kisebbségek képviselőit. A MÁÉRT-ben a magyar kormány, a parlamenti pártok, a nyugati magyar diaszpóra, illetve a Magyarországgal szomszédos államok (helyi vagy országos) törvényhozásában képvisellel rendelkező magyar szervezetek képviselői foglalnak helyet. A

1. Az adatokat az IFES Election Guide Online dolgozta fel.

2. A határon túli magyarok jogállásáról szóló LXII/2001-es törvény.

3. Az Ausztriában élő magyarok nem esnek a törvény hatálya alá.

4. A Kántor és mtsai (2004) által szerkesztett kötetben a státustörvényre vonatkozó részletes elemzések olvashatók.

MÁÉRT ötlete az 1996-os magyar–magyar csúcstalálkozón vetődött fel még a szocialista-liberális kormányzás idején, azonban csak azután valósult meg, miután Orbán jobboldali kormánya hivatalba lépett. A MÁÉRT konzultatív hatáskörrel rendelkezik a határon túli magyarokat is érintő törvényhozási aktusok tekintetében. Formálisan a magyar kormány a MÁÉRT ajánlásainak megfelelően cselekedett, a törvényt pedig gyakorlatilag a MÁÉRT hat szakbizottsága dolgozta ki, amelyekben együtt dolgoztak a kisebbségi szervezetek képviselői és a magyarországi minisztériumok bürokratai.

A magyarok a „státustörvény” és a MÁÉRT által megteremtett politikai teret és közösséget nem kezelik feltétlenül az államok és államhatárok által meghatározott nemzetközi rendszer alternatívájának előfutáraként. Ellenkezőleg, a kétoldalú kapcsolatok – amelyeket a Szlovákiával 1995-ben, illetve Romániával 1996-ban kötött, a jelenlegi határok sérthetetlenségét garantáló alapszerződések szabályoznak –, illetve a kétoldalú együttműködés különböző formái teremtették meg az alapot, amelyről a „státustörvény”, illetve a határon túli magyarokkal fenntartott újfajta kapcsolatrendszer megvalósítható volt (Fowler 2002: 43).

A magyarországi, illetve a kisebbségi magyar politikusok szerint a „státustörvény” szükséges volt, ugyanis a meglévő kapcsolatok és biztosítékok nem voltak elegendőek a határon túli magyar kisebbségek számára. Szerintük ugyanis a román nemzetállamba – mint egy másik nemzet államába – strukturálisan belekódolt a kisebbségek hátrányos helyzete, még akkor is, ha az állam számukra a legteljesebb állampolgári, politikai, gazdasági és társadalmi egyenlőséget biztosítja. Ezért bármekkora erőfeszítéseket tegyen is Románia a kisebbségek jogegyenlőségéért, illetve társadalmi-politikai integrációjuk megvalósításáért, az eredmény nem lesz kielégítő. A magyar kisebbség bizonyos kulturális szükségletei – amelyek jelentése a román hatóságok számára valószínűleg hozzáférhetetlen – nem elégíthetők ki a magyar állam segítségével nélkül. Magyarország megközelítése az államra, illetve a nemzetközi viszonyokra vonatkozóan „posztmodern”, hisz bevezeti a többes identitás, a különböző politikai közösségekhez való egyidejű tartozás és a megosztott szuverenitás fogalmait, lehetővé téve az állam és az egyén között egy, nem a territorialitáson és állampolgárságon alapuló viszony létrejöttét.

Románia szempontjából azonban a „státustörvény” a kisebbségek és az „anyaország” között oly módon teremt kapcsolatot, hogy az megkérdőjelezi a származási ország szuverenitását, a territorialitás elvét, illetve az állam és polgárai közötti kizárólagos identitás- és lojalitási kapcsolatot. Románia megközelítése a modernitás jegyében fogant; lényege, hogy a nemzetközi jog egyedüli szereplői a territorialitáson alapuló államok, illetve a területiális állammal való viszonyuk által meghatározott polgárok. Ebben a megközelítésben az állam és az egyén között az állampolgárság egyetlen legális intézményes viszony, amely kijelöli a politikai közösség határait és egyben az államban megtestesülő hatalom legitimitását biztosítja. A román kormány egyértelműen kijelentette, hogy „az egyén nem rendelkezhet több identitással. Egy egyénnek lehet több állampolgársága, de kettős identitása soha” (Guvernul României 2001:6). Ezzel együtt a román kormány azt is kifejtette, hogy a szabad identitásválasztás elve, amelyre a „státustörvény” hivatkozik, sérül azáltal, hogy a törvény e választástól teszi függővé bizonyos kedvezmények megadását, beleértve egyes gazdasági és szociális jogokat is. „Nézőpontunk szerint e téren a szabad választást a nemzeti közösséghez való tartozás öntudata kell hogy motiválja és nem egy nemzeti kisebbséghez (nem közösséghez) való kapcsolódás bizonyos kedvezmények által kiváltott óhaja (...) egy etnikai közösséghez való tartozás az egyén szabad választásának kifejeződése és nem szorul semmiféle szervezet vagy hatóság visszaigazolására” (Guvernul României 2001:5).

Bár Magyarország határozottan és konzekvensen felvállalta a határon túli magyarok sorsa iránti felelősséget, álláspontját az aktuálisan kormányon lévő pártok folyamatosan áthangolták. Első hivatalos beszédében Antall József érzelmesen 15 millió magyar miniszterelnökének nevezte magát. Kormánya politikáját a külpolitikai célok (Euro-Atlanti integráció, a szomszédos országokkal való viszonyok, nemzetpolitikai szempontok) prioritása határozta meg, és arra törekedett, hogy olyan intézményes keretet építsen ki, amelyen keresztül a magyarországi kisebbségek, illetve a határon túli nemzetrészek problémái kezelhetővé válnak. Az Antall-kormány kisebbségvédelmi törekvései a nemzetközi kisebbségvédelmi és emberjogi egyezményekre alapultak, ekkor alakult ki azon elv, amely szerint a magyar kisebbségeket érintő kérdésekben a magyar kormánynak ajánlott konzultálnia e kisebbségek képviselőivel.

Az 1994–98 között hivatalban lévő szocialista kormány kisebb jelentőséget tulajdonított a határon túli magyarokkal való kapcsolatoknak. Ez a kormány a magyar állam és a nyugat stabilitásával és a jószomszédi viszonytal kapcsolatos érdekeknek biztosított elsőbbséget szemben a magyar kisebbségeknek azon kéréseivel, hogy többletjogokat kapjanak és hogy a magyar politikában nagyobb súllyal szerepeljenek. Többek között visszautasította, hogy a magyar kisebbségeknek a kétoldalú szerződések terén vétőjogot adjon.

A következő kormány – amelynek vezető ereje a FIDESZ, kormányfője pedig Orbán Viktor volt – aktív és energikus nyomvonalat követett a magyar állam és a határon túli magyar kisebbségek közötti új intézményes viszonyok megteremtésében. Az Orbán-kormány a határon túli magyarokat érintő politika kidolgozását és vezetését átengedte ezeknek, részben abból a megfontolásból, hogy elkerülje a vádat, miszerint nyugtalanságot kelt e kisebbségek körében (Fowler 2002: 45–46).

Populista nemzetpolitikája ellenére Orbán pártja elveszítette a 2002-es választásokat, és – nem sokkal a választások után (2002. május 9-én) – a szocialisták miniszterelnök-jelöltje, a határon túli magyar szervezetek képviselőinek jelenlétében kijelentette, hogy 10 millió magyar miniszterelnöke kíván lenni. Természetesen Medgyessy Péter az előző miniszterelnökkel szemben határozta meg saját pozícióját, aki többször kijelentette, hogy 15 millió magyar miniszterelnöke lesz, valamint, hogy a „*magyar nemzet határai addig terjednek, ameddig megértik a magyar nyelvet*” (Orbán 2000). Medgyessy azonban úgy folytatta, hogy mind a 15 millió magyar iránt felelősséget érez, bárhol éljenek is. A találkozó alkalmával Kovács László, az MSZP elnöke négy kritériumot fogalmazott meg, amelyek a szomszéd országokkal való kapcsolatok és a „státustörvény” alkalmazását voltak hivatottak meghatározni. Ezek a következők: (1) A törvénynek meg kell őriznie eredeti célkitűzését, amely a magyar kisebbségek szülőföldön való boldogulásának és jólétének az előmozdítása, illetve nemzeti, kulturális és nyelvi azonosságtudatuk megerősítése. (2) A törvény megvalósítása meg kell hogy feleljen a magyarság, vagyis a határon túli magyarok és Magyarország érdekeinek. (3) A törvény alkalmazása nem sérthet európai jogi normákat. (4) A törvény a szomszédos országok kormányainak szemszögéből is elfogadható kell legyen, mivel az szándékaik ellenére nem hajtható végre.

Az új kormány tehát vállalta az előző politikájának folytatását, ami egyébként a kisebbségi magyar szervezetek – köztük az RMDSZ vezetők, illetve a szervezeten belüli Reform Tömörülés – egybehangzó kérése volt. Másrészt viszont a szocialista kormány megközelítése pragmatikusabb volt, amint azt 2004-ben a Medgyessyt felváltó Gyurcsány Ferenc a népszavazás körüli vita során nyilvánvalóvá tette.

A NÉPSZAVAZÁS KONTEXTUSA

A kettős állampolgárságról szóló népszavazást nem a magyar kormány, vagy a magyar politikai mező valamely más szereplője kezdeményezte, hanem az MVSZ. A Világszövetségnek sikerült összegyűjtenie az ahhoz szükséges 200.000 aláírást, hogy a népszavazásra bocsássák a javaslatot, miszerint a Parlament köteles olyan törvényt alkotni, amely lehetővé teszi a magyar állampolgárság megadását a határon túli számára. A magyar állampolgárság előnyei nyilvánvalóak, hisz egyben az Európai Unió állampolgársággal járó (elsősorban gazdasági természetű) jogszabványokat is maga után vonja. Ezen felül lehetővé teszi a magyar etnikumúak számára, hogy problémamentesen Magyarországra vándoroljanak, vagy – amennyiben úgy döntenek, hogy a származási országukban maradnak – a magyar állam védelmében részesüljenek. A lelkesedést és támogatást, amit ez a javaslat maga mögött tudhatott, a határon túli magyarok részéről nyilvánvalóan a várható kedvezmények táplálták, a nemzeti érzés ezeknek rendelődött alá. A javaslat mögötti rációk egyike mindenképpen a Kárpátalján (Ukrajna) élő közel 150.000 és a Vajdaságban (Szerbia) élő közel 300.000 magyar helyzete. Az Unió csatlakozást követően ugyanis nekik vízumot kell váltaniuk, ha meg akarják látogatni Magyarországon élő rokonaikat, vagy egyszerűen az anyaországba akarnak utazni. A kettős állampolgárság eltüntetete volna a vízumkötelesség okozta problémákat.

Ahogy várható volt, Románia tiltakozott a népszavazás megrendezése ellen, hisz olyan tényezőként ítélte meg a erdélyi magyarok kettős állampolgárságát, amely a szomszédos országokban növeli a magyar kormány befolyását a kisebbségpolitikát illetően, illetve a területükön élő magyarok fölött a magyar állam ellenőrzését alakítja ki, megsértve ezáltal szuverenitását. Adrian Năstase miniszterelnök és államelnökjelölt megnyilatkozásai – amelyet nyilván az az igyekezet is befolyásolt, hogy az elnökválasztás 2004. december 12-én esedékes második fordulójában a Nagy-Romániás szavazatok egy részét megszerezze – kemények és egyértelműek voltak: a népszavazás örültség, az alkotmányjog értelmében állampolgárságot egyének, nem pedig etnikai csoportok kaphatnak. A miniszterelnök felelegetett egy 1979-ben kötött kétoldalú szerződést is, amely kizárja a román-magyar kettős állampolgárságot. Mi több, Geoană, a PSD miniszterelnöki várományosa egy levelet küldött a magyar kormánynak, amelyben kilátásba helyezte, hogy amennyiben a népszavazás sikeres lesz, azon romániai magyaroktól, akik megkapják a magyar állampolgárságot, megvonják a románt.

A népszavazás a magyar politikai mezőn belüli törésvonalakra is rávilágított. Annak ellenére, hogy a népszavazás legitimitását nem kérdőjelezte meg, Gyurcsány arra hívta fel a választókat, hogy a megfogalmazott javaslatokat utasítsák el. Orbán Polgári Szövetségének nacionalizmusával – amely a kettős állampolgárságot a határon túli magyar kisebbségek autonómiájának követelésével egészítette ki – Gyurcsány az européer retorikát szegezte szembe, ellenfelét populista nacionalizmussal vádolva. Kijelentette, hogy Magyarországnak háta mögött kell hagynia a múltat és előre kell tekintenie a teljes európai integráció fele vezető úton. E mellett hatásos gyakorlati érveket vetett be, amelyek a magyar lakosság körében meghallgatásra találtak: így Gyurcsány 800.000-re becsülte azoknak a határon túli magyaroknak a számát, akik a kettős állampolgárság gyakorlatba ültetése esetén Magyarországra vándoroltak volna, ami a kormány becslése szerint 2,9 milliárd dolláros szociális többletkiadáshoz vezetett volna, behatárolva ezáltal az egészségügyi rendszer modernizációs képességét.

II. A MAGYAR–MAGYAR KAPCSOLATOK 1990 UTÁN

A „*Trianon által okozott trauma megszüntetésén*” kívül a magyarországi magyarok nem sok előnyét látták a kettős állampolgárságnak. Az 1918-as határokon kívül rekedt magyarokhoz való viszonyuk ugyanis korántsem egyértelmű. Annak ellenére, hogy Erdély mint a kulturális és nemzeti autenticitás letéteményese a magyar nemzetkonceptió kitüntetett trópusa maradt, a magyar–magyar viszonyok nem nevezhetők egyszerűeknek. A kérdés fent említett politikai vetületein kívül, amelyeket újabban az RMDSZ-en belüli a Székelyföld autonómiájával kapcsolatos törésvonal, illetve a magyar politikai mező megosztottsága bonyolít, a magyarországi lakosság ellenszenvét kell kiemelnünk. A magyarországiak számára az erdélyi és a határon túli magyarok állandó munkaerőpiaci konkurenciát és szociális többletkiadást jelentenek. A közvéleménykutatások arról tanúskodnak, hogy a határon túliak iránt negatív érzelmeket táplálók lakosságon belüli részaránya nem elhanyagolható. A magyarországiak közel egyharmada az erdélyi magyarokat „*az otthoniakat elárulóknak*” tekinti, míg egynegyedük szerint „*ők nem is igazi magyarok*”.

Év	1989	1990	1992	1993	1999	2000
Elárulják az otthoniakat	31	47	41	43	43	32
Nem is igazi magyarok	11	24	23	25	21	17

1. táblázat. A magyarországiak véleménye az erdélyi magyarokat illetően.
(Forrás: Tóth 2002: 130)

Minden magyarországi, illetve erdélyi magyar, akivel a kérdésről beszéltem, döntő mértékben gazdasági ellentétekkel magyarázta ezeket az eredményeket, amelyeket a fragmentált munkaerőpiaci elméletén (*split labour market theory*)⁵ keresztül közelíthetünk meg. A magyarországiak elégedetlensége abból fakad, hogy a szomszédos országokból érkező munkavállalók hajlandók kevesebb bérért, illetve rosszabb biztonsági- és szociális feltételek mellett munkát vállalni, ami a munkaerőpiac fragmentációjához, a helyi lakosság körében pedig munkanélküliséghez vezet (Lásd Bodnar 1998: 493, 499, 506).

A romániai magyaroknak Magyarországon gyakran van részük a „lerománózás” kellemetlen élményében, amely számunkra negatív jelentésekkel teli kategória (a románok vallásosak, állszentek, egységesek, babonások, elmaradottak, lusták, hogy csak néhány olyan tulajdonságot soroljunk fel, amelyek az erdélyi magyarok román-képében helyet kapnak).⁶ A románokkal való „összetévesztésük” és az ez által kiváltott frusztráció a magyarok számára fontos mind a szülőföldjükön domináns nemzettel szemben meghatározott identitásuk, mind ezen identitás

5. A munkaerőpiac fragmentációjának elmélete arra az esetre vonatkozik, amikor létezik a munkavállalók legalább két csoportja, akiknek a munkáját különböző áron veszik igénybe vagy különböző áron vennék, ha ténylegesen azonos munkát végeznének. A munka ára itt a munkaadó minden költségét magába foglalja, vagyis nem csak a munkabért, hanem a rekrutációt, a szállítást, a képzést és egyéb járulékos költségeket is. A fragmentált munkaerőpiaci elmélete kimondja, hogy az etnikai ellentétek egy etnikai törésvonalak mentén megosztott munkaerőpiacban gyökereznek. A határon túli magyarokkal szembeni ellenszenv ezek szerint a munkaerőpiaci fragmentáció következménye.

6. Az adatok a CCRIT 2000-es Etno-barométer felvételéből származnak.

törekeny mivoltának a tudatosításában. Mivel ezt nem biztosítják az anyaország intézményi struktúrái, folyamatosan fennáll az elismerés megtagadásának veszélye.

Egy másik toposz, amit a magyarországi magyarok a kettős állampolgársággal társítottak, az volt, hogy a törvény romák (cigányok) tömegei számára teszi lehetővé, hogy állampolgársághoz jussanak. Sok romániai roma kapcsolódott be különböző transznacionális tevékenységekbe. Közülük jó páran magyarországi tartózkodási hellyel, vagy hosszú távú munkahellyel rendelkeznek. Jelentős részük a magyar határ mentén folytatott gazdasági tevékenységben érdekelt. Esetükben azonban nem is annyira a magyarországi helyzetük legalizálása, hanem inkább az Unió állampolgársággal járó jogosítványok megszerzése lenne az állampolgársági kérelmek benyújtásának legfőbb motivációs tényezője.⁷

ÁLLAMOK ÉS NEMZETEK. MAGYARORSZÁG ÉS A HATÁRAIN TÚLI MAGYAR KISEBBSÉGEK VISZONYA

A nemzetállamok léte, az államok nemzeti alapokon való felépítése, illetve hogy az államok egy adott nemzet államai „kemény” társadalmi tény, amely túlmegy az olyan szimbólumok megjelenítésén és használatán, mint a címer, a himnusz, a zászló, a nemzeti színek, a nemzeti ünnep, a meghatározó történelmi események, a származás mítosza és még sorolhatnánk. Ha kezdetben a nemzet eszméjét a hatalmi mezőben helyüket kereső értelmiségiek forgalmazták is meg, a nemzetépítési folyamat során azt a természetesség aurájával ruházták fel. A nemzet eképpen olyan érzelmi és társadalmi valósággá vált, amely tartós diszpozíciók – a mindennapi gyakorlatban megnyilvánuló és azt alakító „strukturáló struktúra” – formájában jelenik meg.⁸ A nemzet a legszélesebb körben elterjedt társadalmi klasszifikációs eljárások egyike.⁹ A nemzet az egyénnel, a közösséggel, a társadalmi renddel kapcsolatos jelentésekben önálló életre kelt, miközben a közbeszédben és a nyilvánosságban a nemzet eszencialista (primordiális) meghatározása jutott uralomra.

Nyilvánvalóan ez a helyzet, amely Romániában éppúgy kialakult, mind bárhol máshol Közép és Kelet Európában, nem jöhetett volna létre egy olyan nemzetközi berendezkedés nélkül, amelynek alkotóelemei a nemzetállamok. A fő eszköz, amelyen keresztül az állam területiális alapú integritása megvalósul, az állam meghatározott reprezentációihoz kötődő lojalitás kikényszerítése. E lojalitásnak erős érzelmi összetevői vannak, amelyet az államhoz kapcsolódó jelentések folyamatos felidézése tart életben. A modernitás története során a polgári-területiális vagy az etno-kulturális nemzetek számára ezek a jelntések a hadsereg, a földrajzi helyek (hegyek, tenger, puszta, sziget), a „történelmi” terület (haza), a vér (a haza védelmében kiontott, közös, tiszta), a nép (a nemzeti szabadság, illetve a különböző terhek alóli felszabadulás harcosai, háborús hősök, önmagukat feláldozó anyák, a nyelvet és hagyományokat őrző öregek vagy egy-

7. Mindez a közvélemény szintjén az erdélyi magyarok „lecigányozásának” a formájában csapódott le (Vesd össze Bodnar 1998: 493–494).

8. Ebben az értelemben a nemzet-nemzetiség a habitus alkotóeleme. A habitus fogalmáról lásd Bourdieu 1985, illetve Bourdieu–Wacquant (1992: 94–115).

9. Lásd Katherine Verdery meghatározását a fogalomra vonatkozó megjegyzésekkel együtt (Verdery 1993).

szerűen a történelem kódébe vesző leszármazási láncolatok), a megvalósítások (utak, épületek, sportolók, tudósok, politikusok, művészek) vagy magának az államnak a története.

A többség számára elfogadható reprezentációk kialakítása még olyan államokban is sikeres lehet, amelyek népessége nyelvi és kulturálisan igen heterogén. Egy ilyen példa lehet India, ahol az államnak mint (az angoloktól) független entitásnak a megjelenítése volt az az alap, amelyen a nemzetépítési folyamat megkezdődhetett.¹⁰

Az olyan erős és szervezett kisebbség helyzete, amelyen a romániai magyarság némiképp paradox: ki vannak téve a nevezett reprezentációs formák hatásának az anyaország részéről, ugyanakkor, mint erős és szervezett kisebbség sikerrel vonják ki magukat a származási országgal kapcsolatos reprezentációk és intézményes mechanizmusok hatása alól. A nemzethez kötődő élmények és jelentések esetükben nem az államhoz, hanem a családdhoz, az egyházhoz, az iskolához hasonló társadalmi, de akár az RMDSZ-hez hasonló politikai intézményeken keresztül a származási közösséghez (etnikai) kötődnek. Ez a nemzetkonstrukció annál sérülékenyebb, minél élesebb skálájú és összetettebb a két állam között a kisebbség státusa fölötti szimbolikus és politikai csatározás.

A „státustörvény” olyan innovatív jogi konstrukció volt, amelyben a magyar állam meglelte önmaga és a magyar nemzet határon túli része közötti intézményes viszonyt. A következőkben, a törvényhez kötődő román–magyar párbeszéd vizsgálatán keresztül, a nemzetkonceptióval kapcsolatos gyakorlati problémákat és elméleti töréspontokat fogjuk tárgyalni. A két fél álláspontját és érvelési stratégiáit a Velencei Bizottság előtt bemutatott hivatalos anyagok, az egyes politikusok erre vonatkozó írásai, illetve különböző szaktanulmányok igen jól dokumentálják.¹¹

Ami az anyaország és a hozzá kötődő nemzeti kisebbségek közötti preferált viszonyt illeti, a Bizottság megjegyzései és reakciója is figyelmet érdemelnek (Consiliul Europei 2001). A Bizottság jelentése a konkrét problémákra irányuló kormányközi megállapodásokhoz, a törvény megvalósításával kapcsolatos belső jogforrások módosításához, illetve a vegyes bizottságok munkájának állandósulásához vezetett. Annak ellenére, hogy a Bizottság elismeri, hogy az „új és eredeti jogi formulák megjelenése a kisebbségvédelemben, kiváltképp a rokonországok részéről, pozitív tendencia, amennyiben ténylegesen a megfogalmazott cél elérését mozdítja előre”. A jelentés úgy vélekedik, hogy az „anyaországok” csak bizonyos korlátok között biztosíthatnak individuális jogosítványokat más államokban élő nemzettársaik számára. „A bizottság véleménye szerint az államok azon lehetőségét, hogy a hozzájuk kötődő, szomszédos- vagy távolabbi országokban élő kisebbségekkel egyoldalú viszonyt alakítsanak ki a következő szempontok határolják be: a) az államok területi szuverenitása; b) pacta sunt servanda; c) az államok közötti baráti viszonyok; d) az alapvető emberi és szabadságjogok tiszteletben tartása, különös tekintettel a diszkrimináció tilalmára.”

Ami a „státustörvényt” illeti, a Bizottság jóváhagyta a határon túli magyarok által Magyarország területén igénybe vehető kedvezményeket, jogosítványokat és lehetőségeket, viszont aggodalmát fejezte ki ezeknek a származási országban való igénybevételével kapcsolatban és kifejezetten megtiltotta a kvázi-hivatalos intézmények felállítását a származási országok területén. Hasonlóképp azt kérte, hogy törvényesen szabályozzák az etnikai alapú jogosítványok igény-

10. „India shall be a nation! No foreigners of any sort! Hindu and Moslem and Sikh and all shall be one! [...] We may hate one another, but we hate you [English] most.” (Forster 1979: 289).

11. Lásd a Magyarország és Románia által a Velencei Bizottságnak eljuttatott dokumentációt, illetve Năstase 2002, valamint Kántor et al. 2004.

bevehetőségének feltételeit. A bizottság aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy a törvény által biztosított kedvezmények és lehetőségek túlmutatnak a kulturális identitás ápolásán (például a 10. paragrafusnak megfelelően a származási ország egyetemeinek bármely szakán tanuló diák ugyanazokkal a jogosítványokkal bír Magyarországon, mint az ott tanuló diákok), illetve a magyar nemzet kohéziójának elősegítésén, és etnikai alapon szakmai csoportokat vagy formális közösségeket favorizálnak.

Az állampolgársághoz hasonló új jogi formula (*fuzzing citizenship*, transznacionális állampolgárság) politikai és tudományos eszméje – amely kifejezi a Trianon utáni magyarság helyzetét és enyhíti a határon túl rekedt kisebbségek szenvedését – megfelel a nemzet de-territorializált koncepciójának: a magyar nemzet határai kulturálisak, az utolsó magyarul beszélő emberig terjednek,¹² a határon túli magyarokat nem kell küllhoni kisebbségnek tekinteni, inkább olyan közösségeknek, amelyekhez a magyar állam ugyanolyan egyszerűen eljuthat, mint saját polgáraihoz.

Ha a dolgok így állnak, azok a gyakorlati összetevők, amelyeket a de-territorializált nemzeti politika felajánl, megváltoztathatják a „transznacionális” nemzet érzelmeit és cselekvésének irányait. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a mindennapi életvezetési gyakorlatoknak megvan a maguk, politikai és tudományos racionalitástól független logikája. Erdélyt szimbolikus és gyakorlati értelemben két közösség birtokolja, népesíti be és uralja, párhuzamos kulturális és mentális tereket hozva létre. Az a mód, ahogy az erdélyi magyarok nemzetiségüket, illetve a nemzet fogalmát jelentéssel ruházzák fel, a mindennapi életvilágokba van beágyazva, és az ezek keretét alkotó helyi társadalom, valamint az állam társadalmi, politikai és kulturális szerkezete által meghatározott. Magyarország, annak népessége, illetve a magyar kormány politikai diskurzusai csak kis mértékben szolgálnak az erdélyi magyar identitás viszonyítási pontjaként. Az erdélyi magyarok hazája Románia, ami problémamentesen illeszkedik ahhoz a mentális tényhez, hogy ők magyarok.¹³ Amennyiben a magyar nemzethez való tartozás meggyőződése és az elismerés iránti igény a képzettséggel és az urbanizáltság fokával párhuzamosan nő, biztonsággal állítható, hogy a mindennapi életben a társadalmi érintkezést elsősorban a rétegződési pozíció, illetve egyéb szociális- és gazdasági tényezők határozzák meg.

III. A HATÁRON TÚLI MAGYAROK KÉRDÉSE ÉS A KOMMUNIZMUS

Csak abban az esetben érthetjük meg az erdélyi magyarok viszonyulását a népszavazás eredményéhez, ha azt a múlt rendszer bukása óta eltelt időnél kissé szélesebb történelmi távlatba helyezzük. A helyes látószöveget akkor kapjuk meg, ha a tárgyalást a trianoni békeszerződéssel kezdjük, amely megteremtette a magyar kisebbségeket, és ha a történet kitüntetett pontjaként kezeljük a kommunizmus térségbeli berendezkedését, amely a kisebbségi kérdést az egyes államok „belügyei” közé utalta. A következőkben az erdélyi magyarság helyzetét fogom tárgyalni, azokra az eszközökre és gyakorlatokra koncentrálva, amelyek a „romániai magyarság” mint konstrukció létrejöttét meghatározták.

12. Lásd Orbán fent idézett kijelentését.

13. A Kárpát-projekt 1997-es eredményei szerint az erdélyi magyarok 68 százaléka nyilatkozott úgy, hogy hazájának Romániát, 21 százaléka, hogy Erdélyt, 3 százaléka, hogy a települést tekinti, ahol él és csak 2 százaléka vallotta hazájának Magyarországot (Culic 1999: 19).

Véleményem szerint a magyar kisebbség múlt rendszerbeli helyzetét többféleképpen közelítjük meg. Mindegyik megközelítési mód előnyökkel és hátrányokkal jár. Ezek közül a történeti, illetve társadalomtudományi elemzésekben három tekinthető dominánsnak. A első a kisebbségekkel kapcsolatos explicit állampolitikára, jogi rendelkezésekre, intézményes gyakorlatokra és diskurzusokra irányul. A második megközelítés a kérdéskört tágabb hatalmi-politikai összefüggésrendszerbe helyezi: a kommunista rendszer hatalmi technikáit általában véve tárgyalva, figyelemmel kíséri, hogy ezeknek és a kisebbségek társadalmi, kulturális és történelmi sajátosságainak interakciója milyen eredményekre vezet. A harmadik elemzési módot – amely mind a kisebbség, mind a többség nézőpontját képviselheti – befele fordulónak kell tekintenünk; jellemző rá, hogy a konkurens csoportok által osztottan birtokolt társadalmi tér komplexitását leegyszerűsíti, ami egysíkú megközelítésmódot eredményez. Úgy vélem, hogy mindhárom optika elferdíti a vizsgált jelenséget. Avagy semlegesebben fogalmazva mindhárom megközelítésmód a jelenségek egy adott csoportját más jelenségek kárára nagyítja fel. Megalapozott elemzési módszert csak a három megközelítési mód kombinációja eredményezhet.

A nemzetiségi politika szempontjából több periódust különböztethetünk meg.¹⁴

(1) 1944–1948 között, a kommunista hatalom kiépülésének periódusában, a kisebbségekhez tartozó személyek hatalomba való beemelése egyszerre szolgálta a hatalom, illetve a kisebbségek helyzetének stabilizálását. Ebben a periódusban egy sor, a magyar kisebbség számára fontos intézmény épült ki,¹⁵ a reciprocitás kritériuma pedig megengedte a magyar nyelv szabad használatát a nyilvános térben.¹⁶ A „nemzeti kisebbség” kifejezést „az együtt élő nemzetiség” váltotta fel, ami a marxista-leninista ideológia azon tételére utalt, miszerint az etno-kulturális különbségek a munkásosztály egységében és egy új kommunista identitásban olvadnak fel.¹⁷

(2) A következő, 1948–1956 közötti korszakban, amelyet már Gheorghiu-Dej neve fémjelzett, folytatódott a permisszív kisebbségpolitika, annak gondolatnak a jegyében, hogy a kisebbségeket a románsággal együtt fel kell szabadítani az osztályelnomás alól. Bevezették a hivatalos kétnyelvűséget, a jelentős arányban nemzetiségeik által lakott területeken pedig anyanyelvi oktatási intézmények megalapítására került sor. Az 1950 nyarán végrehajtott területi átszervezés nyomán Maros és Sztálin (Brassó) tartományok határainak kijelölése úgy történt, hogy (miközben újrarajzolják a történelmi székelyföld határait) a két közigazgatási egység a térségben élő magyar kisebbség nagyobb részét foglalja magába, majd az 1952-es Alkotmány létrehozta a Magyar Autonóm Tartományt (MAT), amely térségünkben – Jugoszláviát kivéve – a kisebbségi kérdés területi jellegű megoldási próbálkozásának egyetlen példáját adta (megalakulásáról lásd Bottoni 2003).

(3) Az 1956–1965 közötti periódus legfontosabb jellemvonása a Moszkvától való eltávolodás volt, amelyet két esemény fémjelzett: az 1956-os magyar forradalom, illetve az RKP 1964-es kongresszusa. A magyar forradalom példáján az egyes kommunista kormányok átértékelték a Moszkvával és saját lakosságukkal való viszonyokat. Az esemény nyomán a román hatalom fe-

14. leírás elkerülhetetlenül elnagyolt, a terjedelmi korlátok lehetetlenné teszik, hogy részletesebben foglalkozzunk a kérdéssel.

15. Mindez a Bolyai Egyetem megalapításában teljesedett ki 1945 júniusában.

16. A közigazgatásban, a gazdasági szférában, a pártgyűléseken, beleértve a kétnyelvű névtáblák használatát. Lásd erről a nemzetiségek státusára vonatkozó előírásokat.

17. A 629/1945. törvény erejű rendelet (1945. augusztus 3.).

lülvizsgálta a Moszkvához kötődő viszonyát,¹⁸ ami a szovjet csapatok 1958-as kivonásához és a Moszkvától való „függetlenség” kinyilvánításához vezetett.¹⁹ Ez az autochton-nemzeti szocializmus és a szocialista nemzetépítés kezdete. A korszakot a kisebbségpolitika kétarcúsága jellemzi. Egyrészt bővült a magyar- és német nyelvű oktatási hálózat, bevezették a kisebbségek nyelvén való egyetemi felvételt, illetve magyar karokat hoztak létre a kolozsvári Műszaki Egyetemen és az Agronómián. Másrészt viszont 1950-től kezdődően az önálló magyar oktatási intézmények száma csökkent a vegyes tannyelvűek javára, veszélyeztetve a magyar nyelv autonóm státusát és kiemelve a román nyelvű oktatás előnyeit (lásd Illyés 1982: 155–212). 1959-ben egyesítették a Bolyai és a Babeş Egyetemeket, ami a fennálló etno-politikai *status quo* számára szimbolikus és a magyar kisebbség szempontjából egyben igen komoly intézményi csapást jelentett. Az 1960-as területi átszervezés a MAT határait oly módon rajzolta át, hogy az új Maros–Magyar Autonóm Tartományban a magyarság részaránya 77 százalékról 64 százalékra esett.

(4) Az 1965–1986 közötti periódus kezdetét Ceauşescu hatékony hatalomkoncentrációja, a kisebbségpolitikát pedig az enyhülés és „bekeményítés” váltakozása jellemezte. Ebben a periódusban Magyarország – újra felfedezve a határon túli magyarok kérdéskörét – belépett a kisebbségpolitika játékterébe.²⁰ 1971-ben az MSZMP KB egyik tagja a romániai magyar kisebbségek sorsa iránti felelősségről tett nyilatkozatot (Illyés 1982: 152). Magyarország a romániai magyarok – a magyar nemzeti terméknek tekintett – kulturális és tudományos teljesítményei iránti érdeklődésen, illetve a nemzetközi fórumokon a magyar–magyar kapcsolatokra történő utalásokon keresztül megkezdte intézményes kapcsolatai kiépítését a romániai magyarsággal. 1980-ban kölcsönösségi alapon megnyitották a magyar konzulátust, amely egyben Magyarország és a romániai magyarok közötti intézményes viszony legerősebb formája. Ugyanakkor az 1971. áprilisi Tézisek egy romániai „kulturális forradalom” kezdetét jelentették. A marxista-leninista ideológiát olyan konkurens irányzat taszította le trónjáról, amely a kommunizmus utolsó periódusában domináns helyzetbe került. Ceauşescu a nacionalizmus egy sajátos válfaját kezdte kultiválni, amelyen keresztül a Szovjetunióval szembeni függetlenségét juttatta kifejezésre és amelyen keresztül Romániát önfenntartó állammá kívánta tenni, egyszerre kivonva azt a Kelet–Nyugat játszma erőteréből, s ugyanakkor a lehető legtöbbet profitálva a kétfajta berendezkedés szembenállásból. Ha a kultúrpolitikai diskurzusok és -gyakorlatok szintjén a nacional-kommunizmus a nacionalista historiográfiai iskola újrafelfedezését, a történelem egyfajta, erőteljes geneológiai-teleologikus nacionalizmus formájában való átértelmezését jelentette, a kisebbségpolitikában mindez a magyar közösség egyes reprezentációs és működési formáinak a visszaszorulását, illetve végét jelentette.

(5) Az 1986–1989 közötti periódus a román társadalom egésze számára az elnyomás igen súlyos válfaját hozta magával, amikor is Ceauşescu 1970-től megkezdett politikai irányvonala szélsőséges formában tetőzött be. A magyar kisebbség helyzete a társadalom egészének a hely-

18. Többek között, ahogy azt Florin Constantiniu megjegyzi, az egyik lecke, amit Gheorghiu Dej 1956-ban megtanult, az volt, hogy a hatalmi struktúrák (a párt Politikai Bizottsága, illetve Központi Bizottsága) és a lakosság összetétele közötti, a kisebbségek javára való aszimmetriákat fel kell számolni (2002: 463).

19. Lásd a *Lupta de clasă* [Osztályharc] című lapban közzétett szöveget (1964, nr. 4. 3–35), amely kifejti, hogy az országok és népek közötti különbségek hosszú távon fennmaradtak a proletár-diktatúra bevezetése után is, illetve hogy egy párt irányvonala nem vethető alá egy másik párt irányvonalának.

20. Bárdi szerint (2003: 124–126), az 1968–1986 közötti periódusban a magyar állam kifejlesztette a kettős lojalitás ideológiáját (a magyar kisebbségek kulturálisan Magyarországhoz kötődnek, viszont állampolgárságuk a származási országhoz köti őket) és a kisebbségek kommunista államok közötti kompszerepének tételét.

zetével együtt romlott. A magyar nemzetiségű diákság száma folyamatosan csökkent azokon az egyetemeken, ahol az oktatás magyar nyelven folyt, illetve sor került egyes magyar tannyelvű karok megszüntetésére. Az anyanyelv nyilvános használata drasztikusan visszaszorult. Bezárták a magyar kulturális intézményeket, többek között a Kolozsvári Magyar Konzulátust is. Nyilvánvaló, hogy a román állam a nyilvános diskurzusok és gyakorlatok szintjén – amikor a szocialista nemzet gondolkodás és cselekvései egységét idézte meg – továbbra is elismerte a magyarokat mint a szocialista társadalmat építő „román, magyar, német és más nemzetiségű dolgozók” közösségének egyik alkotóelemét. A magyarok azonban egyre kevesebb készletet éreztek arra, hogy a „szocialista Romániát építsék” és egy olyan kontextusban, amikor az immár deklaráltan és konzekvensen vállalja a határon túli magyarok sorsa iránti felelősséget, megindul az erdélyi magyarok Magyarország fele való exodus. ²¹

Ezek az explicit kisebbségpolitikai tényezőknél kívül, amelyeket a nyílt elnyomás és bizonyos lehetőségek biztosítása közötti feszültség jellemzett, a magyar kisebbségre sajátos befolyást gyakoroltak a kommunista hatalom szélesebb kört érintő politikai intézkedései is. A Groza kormány földreformja a kisebbségi egyházak vagyonának a kisajátításához vezetett, megsemmisítve ezzel a kisebbségi közösségek intézményhálózatának fenntartásához szükséges egyik legfontosabb erőforrást. Az 1948-as felekezeti törvény az egyházak társadalmi és gazdasági szerepkörét vonta állami kontroll alá, ezzel a liturgikus- és pasztorális funkciókra korlátozva azok autoritását. A kisebbségi egyházak közösségfenntartó- és közösségszervező ereje ezzel radikálisan lecsökkent, míg nem tevékenységüket teljes mértékben állami kontroll alá vetették. A kisebbségi közösségek számára a legnagyobb csapást az 1948-as oktatási törvény jelentette, amely az egyházi iskolákat állami fennhatóság alá helyezte. E mellett az 1388/1948-as törvényerejű rendelet, amely a felekezeti törvényt egészítette ki, jóvátétel nélkül kisajátította az egyházak megmaradt vagyonát is. Így a nemzeti szocializáció legfontosabb intézményei, a nemzetiségi kultúra legfontosabb mentővái szűntek meg. A nemzeti örökség védelméről szóló 1974-es törvénynek szintén negatív hatásai voltak a kisebbségekre nézve, ez ugyanis kisajátította azok kulturális hagyatékát (történelmi dokumentumok, műtárgyak, könyvtárak, vallásos kegytárgyak stb.), korlátozva ezáltal a szimbolikus javakhoz való hozzáférést és megtagadva a sikeres nemzeti szocializációhoz szükséges információkat. ²²

A kommunista rendszer kiváltképp a nyolcvanas években nehezítette meg a magyarok saját intézményeiken belüli létezését. Furcsamód azonban ez a helyzet váratlanul a magyar kisebbség „képzelt közösségként” (Anderson 1983) való megerősödéséhez vezetett, amely többszólamú társadalmi szolidaritásban és öntudatban testesült meg. Magyarország nyílt és kinyilvánított érdeklődésének, illetve a rendszer növekvő elnyomásának a kontextusában, két diskurzív eljárás vált az erdélyi magyar identitás tekintetében magától értetődő konstitutív tényezővé: az egyik a Magyarországhoz mint anyaországhoz történő viszonyulás, a másik a kommunista elnyomás közösségi (és nem egyéni) elnyomásként való reprezentációja.

21. A 1988-ra az 1987-ben még 6.500-as számuk eléri a 15.000-t, míg 1989-ben hetente 300-an távoztak. A románok aránya a menekültek között folyamatosan növekedett, 1989 utolsó heteiben elérve a 25%-ot (Deletant 1999: 567–568).

22. A német közösség hasonlóképpen érintett volt. Figyelembe véve a német közösség közösségi és gazdasági szervezetének sajátosságait azt mondhatjuk, hogy az ipar államosítása, a mezőgazdaság kollektivizálása, illetve az egyházak alávetése alapjaiban semmisítette meg közösségként való létezésüket.

A Trianonban megtestesülő nemzeti katasztrófa tudata a modern magyar nemzeti identitás egyik fontos alkotóeleme. Nagy-Magyarország és a magyar nemzet feldarabolása (negatív) eredeteseneményként jelenik meg. Az Igazságtétel eszménye a Kárpát-medencében élő magyar etnikumúak közötti kötőanyag és minden nemzetpolitika alapja. Másrészt az etnikai határkijelölés szempontjából a magyarok, akik más államok polgáraivá váltak, lecsúszva az adminisztratív szerepkörből és számszerűen kisebbségbe szorulva – a kulturális felsőbbrendűség érzésére és annak tudatára támaszkodva, hogy egy alsóbbrendű nemzet és kultúra állama és intézményei uralkodnak felettük – megtartották külön-tudatukat. Függetlenül attól, hogy a második világháborút követően milyenek voltak a magyarság érzelmei és mennyire találták meggyőzőnek a kommunista ideológiát, illetve az első háború utáni román kormányok intézkedéseit, a Magyarország és Románia közötti nagyfokú gazdasági és ideológiai különbségek homogén és szolidáris érzelmi közösség kialakulását eredményezték. E képzelt közösség kialakulása megerősítette a Magyarországgal való testvériség és a magyar nemzet együvé tartozásának diskurzív paneljeit, illetve a magyarok Románia politikai közösségén belüli elnyomott voltának és a román állami intézmények, valamint a románok magyarellenességének képzetét. A következőkben azt a folyamatot fogom tárgyalni, amelynek során e a két tényező az erdélyi magyar identitás alapjaként sejlik fel.

Mind Románia, mind Magyarország pártvezetése hosszú időn keresztül került a határon túli nemzetrészek problematikáját. Románia megőrizte a hallgatást az 1812-ben elvesztett, 1918-ban visszanyert, majd 1940-ben, illetve 1944-ben ismét elvesztett területeken élő román népességgel kapcsolatban. Ceaușescu első alkalommal 1989 novemberében beszélt a Molotov-Ribbentrop paktumról. A Moldáv Szovjetköztársasággal szembeni követelések hiányát egyértelműen azzal magyarázhatjuk, hogy ezek megléte esetén Moszkva feljogosítva érezte volna magát arra, hogy Magyarország hasonló jellegű követeléseit támogassa. E mellett szerepet kapott az is, hogy a Ceaușescu felülről vezérelt nacionalizmusa alapjaiban különbözött attól a nacionalista mozgalomtól, amely a Moldáv Szovjetszocialista Köztársaságban a nyolcvanas évek végétől körvonalazódni látszott. Ez utóbbinak vallásos felhangjai voltak, és sokban hasonlítottak azokhoz a típusú áramlatokhoz, amelyeket a Ceaușescu rendszer a legkeményebben elnyomott, ugyanis e mozgalom nem pusztán az oroszok, hanem egyben a kommunista irányítás és elnyomás is ellen irányult (Eyal–Smith 1996: 238). A kommunista berendezkedés nyomán a határon túli kérdés Budapesten is lekerült a napirendről.²³

Az Erdély feletti szimbolikus és legitimációs csatározások egyfajta kulturális terminológiában folytatódtak tovább. Ennek legjellemzőbb példája a magyar és a román történetírás konfliktusa.²⁴ Ezen a szinten a magyarok közösségi kohéziója megerősítést nyert. A politikai diskurzusban ezek az elemek 1988 januárjában nyertek polgárjogot, amikor az MSZMP KB külügyi titkára úgy nyilatkozott, hogy a határon túli magyarok a magyar nemzet részét képezik. Egy hónappal később egy, a nyilvánosságban nagyfokú érdeklődést kiváltó tanulmány kifejtette, hogy a szomszéd országokkal való viszony megkerülhetetlen részét képezi a határon túli magyarság kérdésköre (Bárdi 2003: 127). Ez a diskurzus, illetve a Magyarország irányában való „kivonulás” lehetősége, amely az 1980-as évek végére egyre több menekült Romániából való távozásához ve-

23. A magyar kormányok határon túli politikájával kapcsolatban lásd Bárdi (2003: 124–127).

24. A historiográfiai vita, amelynek középpontjában a dáko-román kontinuitás versus a dél-dunai betelepülők általi későbbi kolonizáció állt, 1986-ban teljesedett ki a három kötetes *Erdély Története* budapesti kiadásával (Köpeczi 1986).

zetett, a magyarok közösségtudatának kialakulását eredményezte, akik a magyar nemzetben és a magyar államban egyfajta választ láttak Romániában tarthatatlan helyzetükre vonatkozóan.

Az 1956-os forradalom, illetve a forradalmi napok pezsgésének emlékezete, a Kádár rendszer és a magyar lakosság közötti paktum, amely lehetővé tette a második gazdaság és a fogyasztói mentalitás kialakulását, valamint a szamizdad kvázi-nyilvános léte a magyarok pozitív auto-sztereotípiáit táplálta és a nemzeti identitás megújulásának fontos erőforrásává váltak.

Az anyaország az 1989 utáni periódusban is az erdélyi magyar identitás stabil referenciapontja maradt, amit az Erdély és Magyarország közötti (állami és magán) intézményi, valamint informális kapcsolatok megsokszorozódása is erősített. A Magyarországhoz való viszonyulásuk tekintetében, identitásuk egyik kulcseleme kétségkívül Magyarország kedvezőbb gazdasági helyzete. A lehetőségek és előnyök sokasága, amelyeket a magyar munkaerőpiacra való belépés és a szociális ellátórendszerhez való kapcsolódás jelentett azt eredményezte, hogy a magyarok azonosulása a román állammal konjunkturális és gyenge maradt.

A másik diskurzív eljárás, amire a magyar identitás megújítása épült a kommunista elnyomás közösségi, nem pedig egyéni represszióként való felidézése volt. Ennek egyik legfontosabb megnyilvánulási formájává – nem pusztán intenzitása okán, hanem mert ezzel kapcsolatban a Magyar Állam is exponálta magát – a Ceaușescu által 1974-ben kezdeményezett szisztematizációs programnak a magyar közösség megsemmisítésére irányuló lépésként való megjelenítése vált. A terv a falvak és városok lerombolásában és újjáépítésében állt, ami Románia „sokoldalúan fejlett szocialista társadalommá” való átalakításának a részét képezte. Annak érdekében, hogy a modernizációs vívmányok eljussanak a rurális térségekbe, a falvakat agro-indusztriális központokba kellett volna összevonni, ahol az ipari létesítmények kórházakkal, iskolákkal, blokklakásokkal egészültek volna ki. Ennek megfelelően a tanyákról és aprófalvakról, amelyek lakossága nem haladta meg az 1000 főt, amelyeket „irracionálisnak” ítélték és amelyek területét a mezőgazdaságnak kellett volna „visszaadni”, a különböző szolgáltatásokat fokozatosan visszavonták volna, vagy az ott lakókat kiköltöztetve lerombolták volna őket. Bár a terv az egész országot érintette, megvalósítását egy első fázisában Moldovában, illetve olyan kitüntetett településeken kezdték el, mint Ceaușescu szülőfaluja, Scornicești. 1980-ban források hiányában felhagytak a tervvel. Eddig az időpontig az építkezések mindössze 10 százaléka érintett történelmi falvakat. A szisztematizációs program valójában a városokban, kiváltképp a fővárosban, Bukarestben tőzött. A falusi területek szisztematizálásának terve legnagyobb részben soha nem valósult meg, vagy nem is létezett. Léteztek ezzel szemben olyan előírások, amelyek ezeket a terveket megalapozták és ténylegesen visszavetették a regionális fejlesztést. Ezek számításba sem vették egy adott terület történelmét vagy etnikai összetételét.

A nemzetközi közösség mindenestre – azzal párhuzamosan, hogy Gorbacsov enyhülési politikája éreztetni kezdte hatását Kelet-Európa más területein – egyre érzékenyebben reagált a szisztematizációs tervekre. 1989 első felében Magyarország az Emberi Jogok Bizottsága előtt hivatalos panaszt nyújtott be, amelyben Romániát az emberi jogok durva megsértésével vádolta, és amelynek legfőbb vádpontja az volt, hogy a szisztematizációs terv a magyar közösség megsemmisítésére irányul.

Kétségtelen, hogy a román hatóságok különböző stratégiákkal éltek annak érdekében, hogy Erdélyben a nemzetiségi arányokat megváltoztassák. Ezek túlmutatnak a sztálinista modernizációs folyamat természetes következményein, amely egy erőteljes falu–város irányú migrációt eredményezett. Léteznek olyan belső dokumentumok, amelyek bátorították vagy előírták a

magyarok kivándorlását olyan városokból, mint Nagyvárad, Marosvásárhely, Kolozsvár vagy Arad, illetve románok betelepülését irányozták elő.²⁵ A magyarok hasonlóképpen azt is elbeszéli, hogy a munkahelyek ipari elosztása abba az irányba hatott, hogy a magyarok elhagyják származási helyüket, amit a regáti románok Erdély irányába történő elmozdulása egészített ki (Illyés 1982: 55–70). A magyarok azt hangsúlyozzák, hogy ezen intézkedések hatása (többek között az egyetemi végzősök kihelyezési gyakorlata) őket közösségként érintette, ami nem hasonlítható össze a románokra gyakorolt hatásukkal (például, hogy az erdélyi románokat is arra kötelezték, hogy a Regátba menjenek dolgozni).

A kommunista elnyomás közösségi represszióként való megjelenítésének másik megnyilvánulási formája az a hit, hogy a román hatóságok valamiféle „*numerus clausus*” hirdettek volna meg a magyar nemzetiségűek felsőoktatásban való részvételére vonatkozóan. Amennyire én tudom, semmi nem gátolta a magyarokat abban, hogy Románia bármely egyetemére a románokkal megegyező feltételek mellett felvételizzenek. Hasonlóképpen, azon intézmények vonatkozásában, ahol magyar nyelvű oktatás folyt, lehetséges volt anyanyelven felvételizni és a felvehető magyarok száma nem volt előre meghatározva, hanem a felvételi vizsga eredményeit tükrözte.

Ugyanúgy, ahogy kétségtelen, hogy a magyarok hátrányba kerültek az olyan helyzetekben, amikor a felvételi nyelve a román volt, az is nyilvánvaló, hogy ez olyan strukturális egyenlőtlenség, amellyel minden nemzeti- vagy nyelvi kisebbségnek szembesülnie kell és amelyet az állam képtelen a maga teljességében elhárítani. Ha ezt az egyenlőtlenséget csökkentheti is az anyanyelvi képzés minden oktatási szintre történő kiterjesztése, egy másik szinten ez fennmarad mindaddig, amíg a társadalmi helyzetek többsége egy nemzetállamban olyan, ami a többség-, illetve az intézmények hivatalos nyelvének beszélőit részesíti előnyben.

Természetesen ezek a képzetek és hitek nagyjából a kommunista hatalom politikáját próbálták racionalizálni, amely végső soron az állam fennhatósága alatt élő népesség egészének elnyomását és alávetését szolgálta. A magyarok úgy vélték, hogy bizonyos jogok elvesztése érzékenyebben érintette őket, mint a románokat, mivel ez olyan kollektív jogok elvesztésével járt, amelyek a magyar nemzeti közösség léte, a magyar etnikumúak összetartozása szempontjából voltak fontosak. Akkoriban, akárcsak mostanában, a magyarok saját magyarságukat a románságtól való különbözőségben élték/élik és jelenítették/jelenítik meg. A magyarok az állami intézményekben a román nemzeti közösség erőforrását látják, amelyek mindegy biztosítják annak pozícióját. A romániai magyar közösség erőforrásait ezzel szemben a kommunizmus által részben lerombolt és az államhatalom által folyamatosan fenyegetett hagyományos intézményekben látják, és úgy vélik, hogy ezeket csak a magyar nemzet egészéhez való tartozás biztosíthatja hosszú távon.²⁶ A döntő különbség tehát a hatalomhoz való viszony. Adva lévén a románság politikai és intézményes struktúrákon belüli dominanciája, a magyarok képtelenek a saját, közösségük életképessége szempontjából döntő intézményhálózatuk kiépítésére. Arra vannak kényszerítve, hogy egzisztenciális kompromisszumokat kössenek (például gyermekeiket

25. Lásd például a Maros megyei pártbizottság titkos jegyzetét a népesség 1985 november 1-ji nemzetiségi struktúrájával kapcsolatban, amely a következőket mondja: „Ahhoz, hogy a románok aránya Marosvásárhelyen elérje vagy akár meg is haladja az 50 százalékot, szükséges a város szocialista termelőegységeibe 7.600 román nemzetiségű személy betagolása, ami átlagosan 3 családtaggal számolva 22.800 román nemzetiségűt jelent, ami eredményezi, hogy a következő ötéves terv végére a románok a teljes lakosság 58–60 százalékát tegyék ki.”

26. Amely összetartozás 1989 után változatos intézményes formákban nyilvánult meg és a „státustörvényben” teljesedett ki.

román iskolába járassák a jobb érvénysülés reményében), amelyeket asszimilációs formákként élnek meg.²⁷

Ezeket az interpretációkat azonban a románok gyakran igaztalan „vádaknak” érzékelik. A szisztematizációs program során lerombolt falvak többsége természetesen román volt, az egyetemi helyek száma pedig strukturálisan volt behatárolva, ami a románokat is a magyarokhoz hasonlóan érintette. A románok benyomása (és a valóság) az volt, hogy a rendszer az alávetésben és elnyomásban nem tett különbséget a különböző nemzetiségek között. A románok nem értik a magyarok kollektív jogokra vonatkozó kéréseit, amelyeket jobb esetben pozitív diszkriminációnak, rosszabb esetben irredetizmusként értelmeznek. 1989 után a románok úgy érezték, hogy a magyarok politikai mobilizációja ellenük irányul, vagy legalábbis hogy a magyarok közömbössek a politikai elit és (román) civil társadalom azon igyekezete iránt, hogy a legégetőbb problémákkal szembenézzenek, amelyek: a szegénység, a korrupció, a gazdasági reform szükségessége stb.²⁸ Az RMDSZ politikai stratégiája és opportunistusa csak erősítik ezt a hitet a románokban. Úgy gondolom, a románok és a magyarok egyenlő mértékben képtelenek arra, hogy átérizzék a másik fél szenvedéseit és felfogják jelentéstulajdonításait.²⁹

IV. MIT HOZOTT 1989 A ROMÁNIAI MAGYAROK SZÁMÁRA?

A kommunizmus bukása és a politikai átalakulás a magyarok számára megadta a lehetőséget, hogy újradefiniálják és megerősítsék etno-kulturális (nemzeti) különállás-tudatukat, újraalakítva régi közösségi intézményeiket és újakat hozva létre. E mellett a magyarok meg tudták magukat szervezni politikailag, példaértékűen mobilizálva a közösséget.³⁰ A romániai magyarok politikai szervezettsége mind a román politikai mezőben, mind a Kárpát-medencében példaértékű.

A keleti blokkot érintő politikai átalakulás Magyarország számára lehetőséget teremtett arra, hogy a határon túli kisebbségekkel újra felvegye a kapcsolatot. Az 1990 után hivatalban lévő kormányok folyamatosan tartották a kapcsolatot a magyar közösségek politikai- és kulturális szervezeteivel. Ennek megfelelően az etnikai- és nyelvi kisebbségek védelme a domináns emberjogi paradigmán alapulva egyre változatosabb formákat öltött magára. A kettős állampolgárság, amelyet egyre szélesebb körben fogadtak el mint a menekültkérdés kezelésében használatos eszközt, Kelet-Európa új államai számára olyan formulává vált, amelyen keresztül külhoni ki-

27. „A magyarok a kommunista időszakot a kettős elnyomás periódusának tekintik: egyrészt mint egyének (függetlenül attól, hogy románok, magyarok vagy más nemzetiségűek), másrészt mint egy adott közösség tagjai. A közösséghez való tartozást biztosító jogok elvesztése annál fájdalmasabb volt, hogy nem volt más alternatívájuk, mint a meglévő (nyilvánvalóan románok által uralt) szerkezetbe való betagolódás. Úgy vélem, hogy innen ered a magyar kisebbség rendszeresen megfogalmazódó vádpontja az „erőltetett asszimilációt” illetően. Például a Székelyföld megszüntetése és a megyésítés a magyarok által ellenük irányuló szimbolikus gesztusként nyert értelmezést, holott az egész országot érintő területi átszervezés részét képezte” (egy erdélyi magyar közlése).

28. Lásd a romániai magyarok pozícióinak privilegizált voltára vonatkozó értelmezéseket (Culic 2001).

29. A magyar történészek, szociológusok, politikai elemzők írásaival kapcsolatos ismereteim, amelyek szükségképpen hézagosak azt bizonyították számomra, hogy az olyan fajta viszonyulás, ami románokra és a román állami intézményekhez nem mint elnyomókra és magyarellenesekre tekint, gyakorlatilag hiányzik. Lásd például Illyés (1982) közlését, amely egy jó nevű amerikai akadémiai kiadványban jelent meg és amely az információk sokrétűségével és a románok magyarellenességének egyoldalú interpretációjával egyaránt kitűnik.

30. Az RMDSZ 1996–2000 közötti periódusra vonatkozó elemzését lásd Bárdi–Kántor (2000).

sebbségeikkel való kapcsolatukat kifejezhetnék.³¹ Ebben a kontextusban a „státustörvény” és a kettős állampolgársággal kapcsolatos népszavazás a legerősebb intézményes formula, amelyen keresztül a magyar állam a külhoni kisebbségekkel való viszonyát szabályozni szándékozott.

1989 után a magyar állam konzekvensen anyagi támogatásban részesítette a határon túli kisebbségeket. A magyar állam a jószomszédi viszony irányába mutató erőfeszítései és az 1996-2000 közötti periódusban kormányra kerülő RMDSZ maximalista politikájának következtében a magyar kisebbség ma széles körű jogokat tudhat magáénak, amelyek a politikai képviseletre, az anyanyelvű oktatásra, illetve az anyanyelv hivatalokban való használatára terjednek ki (lásd Horváth–Scacco 2001, Horváth 2002).

E mellett a határok átjárhatóságával a romániai magyarok számára kinyílt a kárpát-medencei „magyar tér”. Ez a Románia és Magyarország közötti gazdasági fejlettségbeli különbség folytán kivételes mértékben kiszélesítette az erdélyi magyarok gazdasági- és társadalmi játékterét, míg a romániai magyar politikai elit számára az ön-kifejezés példa nélküli lehetőségét nyitotta meg: egyrészt a román politikai mező jelentékeny szereplője, amely a saját választóközönségével szemben nagyfokú függetlenségre tett szert, másrészt nem hagyható figyelmen kívül a magyar politikai mezőn belüli kompetíció szempontjából sem.

Másrészt viszont a magyarok elvesztették azt a biztonságot, amelyet a fent leírt diskurzív mechanizmusok – nevezetesen a Magyarországhoz való kapcsolódás, illetve a román intézmények egyetemes magyarellenességgel való felruházása – biztosított számukra. Még ha ezek a nyolcvanas évek közepén kialakult autonómiájuk erélyével működnek is tovább – amelyet a kétségbeesés alakított ki és erősített – egyszólamúságukat és kizárólagosságukat elveszítették. A román állammal és politikai közösséggel való azonosulásra képtelen erdélyi magyaroknak abban a kellemetlen élményben volt részük, hogy a magyar állammal és politikai közösséggel való azonosulásuk is problémákba ütközött. Ugyanakkor az életstratégiák szerteágazása csökkentette a közösségképző mechanizmusok hatékonyságát és megkérdőjelezte a romániai magyarság egységét.

Magyarországon az erdélyi magyarokat ellenségesen fogadják, konkurenciát látva bennük a munkerőpiacon és a szociális ellátórendszerhez való hozzájutásban. Sokszor a lekicsinylő „román”, vagy „füstöképu” (cigány) jelzőt aggatják rájuk (lásd Bodnar 1998). Az erdélyi autenticitásról szóló diskurzusok, illetve azok a vélemények, hogy az erdélyi életformát változatlan formában kell konzerválni, amit akár a Magyar Parlamentben is hallani lehetett a „státustörvény” vitája kapcsán, részben a távolságtartást szolgálják. A magyar nemzettudat oly módon alakult, hogy a magyarországi és határon túli magyarok eltávolodtak egymástól. Ha a határon túli magyarok a nemzet egységére fogékonyak, akkor a magyarországiak inkább az egység árával kapcsolatos diskurzusokra, így a határon túli magyarok problematikája az utóbbi időkben egyre inkább költségvetési tételként nyer megfogalmazást.

Ezzel egyidőben a romániai magyar kisebbség saját, a magyarországi eseményektől független nemzetépítési projektbe kezdett.³² Az ezzel kapcsolatos konszenzus hiánya az utóbbi években a

31. Horvátország minden horvát számára biztosítja a kettős állampolgárságot, bárhol éljenek is a világon. Oroszország a posztsovjet térség államaiban élő oroszok számára biztosítja ugyanezt. Románia minden volt állampolgára számára lehetővé teszi az állampolgárság visszaszerzését. Ennek a két világháború között állampolgársággal rendelkező Moldáviai és Bukovinai románok is a hatálya alá esnek.

32. „A romániai magyarok önmagukra független politikai és társadalmi entitásként tekintenek. E közösség kinyilvánított vagy nem kinyilvánított célja, hogy egy nemzeti alapokon nyugvó független társadalmat építsenek fel” (Kántor 2000). Ennek megfelelően a romániai magyar nemzet mind civil alapon (alulról), mind politikailag (felülről) építkezik a magyar intézmények románoktól való elkülönítése és a területi szegregációs projekteken keresztül.

magyar politikai közösségen belüli törésvonalakhoz vezetett, ami az RMDSZ választóközön-ség egy részének az MPSZ, PSD és PNL közötti megosztásához vezetett.³³ A többségi népesség szemében a magyarok nem tartoznak teljes mértékben a román társadalomhoz, addig amíg csu-pán saját kisebbségi problémáik foglalkoztatják őket. Legalábbis az RMDSZ tevékenységéből ez tükröződik vissza, habár a közvélemény-kutatások régóta azt mutatják, hogy a magyarokat ugyanazok a problémák nyugtalanítják, mint a többséget: a szegénység, a korrupció, a mun-kanélküliség, az egészségügy helyzete. Sem a román, sem a romániai magyar politikusok nem voltak képesek a kisebbségpolitika új alapokra helyezésére, így megmaradt a régi bipoláris termi-nológia: integráció/asszimiláció versus szeparatizmus/autonómia. A magyaroknak nem sikerült meggyőzniük a román népességet, hogy a román államot sajátjuknak tekintik, hogy érdekeiket ezen belül kívánják érvényesíteni, ahogy nem adtak plauzibilis formát azoknak az elképzelése-iknek sem, amelyek saját felépíteni kívánt intézményrendszerük milyenségére vonatkoztak.³⁴

A magyarok gazdasági és társadalmi lehetőségeivel együtt a „magyar” kifejezés jelentése is sokrétűvé vált. Az egyazon dologhoz kötődő gyakorlati lehetőség, illetve szimbolikus jelentés közötti konfliktus meghasonláláshoz vezetett. Így a Magyar Igazolvány egyszerre jelenti a ma-gyar nemzethez való tartozás szimbolikus kifejeződését és a magyar munkaerőpiac határon túli magyarok előtt való bezáródását, illetve a kisebbségeknek biztosított források szűkülését. Más részről Magyarország komoly demográfiai problémákkal néz szembe, amelyek legolcsóbban és legkevésbé fájdalmasan a határon túli magyarok bevándoroltatása által kezelhetők (ami jelen pillanatban a kettős állampolgárság vagy akár a „státustörvény” várható hatása).

Másrészt a „státustörvényt” legfőképpen „a szomszédos államokban élő magyaroknak az egy-séges magyar nemzethez való tartozása, szülőföldjükön való boldogulása, valamint nemzeti azonosságtudatuk biztosítása végett” hozták létre (lásd a törvény preambulumát). A magyarok szülőföldjükön való megtartása valójában a magyar nemzet Trianon előtti határainak a sim-bolikus fenntartását szolgálja.

A MAGYARORSZÁGI NÉPSZAVAZÁS ÉS ENNEK NEM KÍVÁNT KÖVETKEZMÉNYEI

A magyarországi népszavazás eredménye meglepetést, keserűséget és kiábrándulást okozott az erdélyi magyarok számára. Több székelyföldi magyar kijelentette, hogy visszaadja Magyar Iga-zolványukat, egyesek ezt meg is tették. A népszámlálást követő héten Csíkszeredában egy kö-rülbelül száz magyarból álló csoport könyörgést szervezett a „Millenium” katolikus templom előtt. Fekete zászlóval, széthasított magyar zászlóval, illetve olyan Nagy-Magyarország tér-

33. A magyarok megközelítőleg 25%-a más pártot választ mind az RMDSZ. Ezek közül a három legfontosabb a PSD, SNL és az MPSZ (A CCRIT 2004 októberi felmérése).

34. Az akadémia diskurzusokban mindez az alábbiakhoz hasonló megállapításokban kerül felszínre: „Ezek alapján elmondható, hogy a magyar iskolát választó szülők esetében a kisközösségek, a szűkebb mikroközösségi kapcso-latok zárt etnikai jellege egyfelől megtartó erőként működik és fontos szerepet játszik az identitás-megőrzésben, valamint a gyermekek identitásának alakításában, de azt is szükséges hangsúlyozni, hogy a zártság - kutatásunk tükrében - egyben feltétele is mindennek.” (Sorbán 2002: 189) vagy: „A román pártok egy része nem azért magyar-ellenes, mert ez tagjainak/vezetőinek a meggyőződése, hanem azért, mert ez a doktrína (vagy hasonló szövegek hangoztatása) tartja össze, viszi/viheti sikerre a pártot, ami nem azt jelenti, hogy nincsenek magyarellenés érzel-mek, hanem azt, hogy a magyar- (és zsidó-, külföld- stb.) ellenesség funkcionális szerepet tölt be a román politikai életben.” (Bakk–Horváth–Salat 2002: 319).

képpel vonultak fel, amelynek közepéből hiányzott a mai Magyarország. A következő feliratot tartották maguk előtt: „*Kétszer csalattunk meg, de Isten segítségével megmaradtunk magyarnak*”, elénekelték a Székely Himnusz, amely egyes székelyföldi templomokban felváltotta a magyart, egyesek pedig a demonstráció után bevonultak a templomba, hogy a magyar nemzetért imádkozzanak (Mediafax 2004).

Voltak ennél radikálisabb reakciók is. Egy magyar egyetemi tanár kijelentette, hogy ezentúl nem hajlandó magyar nyelven oktatni.³⁵ Egy székelyudvarhelyi szórakozóhely tulajdonosai az ajtóra egy feliratot helyeztek el, amelyen az állt, hogy magyar állampolgárokat nem szolgálnak ki. A Hargita Megyei Tanács nyílt levelet küldött azon magyarországi testvérmegyéknek, ahol a „nemek” diadalmaskodtak, amelyben kifejtették, hogy a továbbiakban ne várják el, hogy a megyében testvérként fogadják őket (Mediafax 2004). Sok magyarországi magyar visszamondta székelyföldi szállásfoglalását, amely a téli ünnepek idejére vonatkozott, míg a panziók tulajdonosai olyan hirdetéseket adtak fel, amelyek erdélyi magyaroknak, románoknak, németeknek vagy bármely tisztességes embernek szóltak.³⁶

Nem tudom, hogy ezek a megnyilvánulások természetesek, avagy meglepőek. Megállapíthatjuk, hogy az 1998-2002 közötti kormány, illetve az MVSZ a posztmodern nemzettel és az Európai Unió terében a határok relevanciájának csökkenésével kapcsolatos diskurzusai olyan várakozásokat keltettek, amelyeket a népszavazás végeredménye durván keresztülhúzott. Az is nyilvánvaló, hogy a határon túli magyarokban egyfajta Magyarország-függőség alakult ki, abban az értelemben, hogy Magyarország az életstratégiák alakításának alternatív terévé vált, e stratégiáknak pedig az állampolgárság megszerzése kulcseleme volt, mert ez biztosította a különböző erőforrásokhoz való teljes hozzáférést. Vagy egyszerűen „Magyarország népe” a kettős állampolgárság elfogadása által a testvéri viszonyok tényét igazolta volna vissza. Ebben az értelemben népszavazás eredménye árulás volt, amely felveti a kérdés, hogy kik az igazi magyarok és hogy ki tartozik valójában a magyar nemzethez.

Másrészt a határon túli magyarok reakciói tökéletes kétszínűsége vallanak. A kettős állampolgárság ellen szavazó magyar állampolgárok leszólása által a határon túli magyarok a nemzeten belüli testvériséget olyan gesztusoktól teszik függővé, amelyeknek anyagi terhét a magyar állampolgárok viselik. Egyidőben tartanak igényt arra, amit román állam, illetve a magyar nemzet kínál számukra és érzik sértve magukat, ha nem kapják meg mindkét oldalról a maximális csomagot (Culic 2001: 247).

A szándék, hogy „politikailag korrekt” legyek, illetve az együttérzés a magyarok iránt, akikkel egész életem folyamán együtt éltem arra sarkall, hogy másképp értelmezzem a dolgokat. Az erdélyi magyarok népszavazással kapcsolatos megnyilvánulásait helyzetük 1989 utáni alakulásának a számlájára írom, amit nem tudtak teljes egészében feldolgozni. A magyar közösség (vagy akár a társadalom) konstruálásának eszközökben és mechanizmusokban megnyilvánuló sokrétűsége olyan mértékű volt, hogy megteremtették azt, amit Kántor „romániai magyar nemzetnek nevez” (2000). Ez csupán egyike azon nemzeti azonosulási formáknak, amelyek manapság az erdélyi magyarok számára adottak.

Az identitásformák feletti alkufolyamat nyomán, a kontextusok, a számításba jövő erőforrások, a létező intézmények és diskurzusok sokaságának közepette a magyar nemzet fogalma cseppfolyósabbá és komplikáltabbá vált, mint azt az 1948–1989 közötti időszak világos és egy-

35. Személyes közlemény.

36. Például a Turul panzió hirdetése a Hargita Népe 2004. december 29-i számában.

szólamú identitás-konstrukciója láttatta. Úgy vélem, hogy a magyarok jelenleg az elbizonytalanodás periódusát élik, amelyet furcsamód épp azok a források táplálnak, amelyek önbizalmuk és az identitásuk újratermelését lennének hivatottak elősegíteni, nevezetesen a magyar állam határon túli magyarokat érintő politikái, illetve a romániai magyarok érdekvédelmi szervezete. A magyarok hirtelen „többfélék” lettek. A Ceaușescu rendszer homogenizációs politikája a magyar kisebbség homogenitását-egységét is kitermelte. Az 1989 utáni folyamatok veszélyeztetik ezt a fajta egységet, az identitás körülhatárolására szolgáló kontextusok sokasága, a bejárható etno-kulturális, társadalmi és politikai terek változatossága által.³⁷

Ha léteznek is olyan elemek, mint a demográfiai stressz vagy az egységes szavazás, amelyek a magyar kisebbség integritását és egységét segítik elő, kétségtelen, hogy az elbizonytalanodás és a fragmentáció tényezői ma jelentékenyebbek. A legfájdalmasabb és a legnagyobb zavart az okozza, hogy ugyanaz a tényező járul hozzá az erdélyi magyarok integrációjához, ami a magyarországiaktól elválasztja őket, felkavarva a nemzeti eszme tartalmát.

Fordította: Kiss Tamás.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Anderson, Benedict: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, 1983, Verso.

Bakk Miklós–Horváth Andor–Salat Levente: În prag de an 2000: politică și minoritate maghiară în România [A 2000. év küszöbén: politika és magyar kisebbség Romániában]. In *Alternative minoritare: Prezentarea problemelor minoritare în revista Magyar Kisebbség (1995-2000)* 314–332, [Kisebbségi alternatívák: A Magyar Kisebbség kisebbségi problémáinak bemutatása (1995–2000)]. Sfântu Gheorghe, 2002, Editura T3.

Bárdi Nándor: Hungary and the Hungarians Living Abroad: a Historical Outline. In *Regio Yearbook*. 2003, 121–138.

Bárdi Nándor–Kántor Zoltán: Az RMDSZ a romániai kormányban, 1996-2000. In *Regio*. 2000, 4, 150–185, 2000.

Barth, Fredrik: *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Boston, 1969, Little, Brown & Company.

Bodnar, Judit: Assembling the Square: Social Transformation in Public Space and the Broken Image of the Second Economy in Postsocialist Budapest. In *Slavic Review*. 1998, 57/3 (Autumn), 489–515, 1998.

Bonacich, Edna: A Theory of Ethic Antagonism: The Split Labor Market. In *American Sociological Review*. 1972, 37, 547-559, 1972.

Bottoni, Stefano: The Creation of the Hungarian Autonomous Region in Romania (1952): Premises and Consequences. In *Regio Yearbook*. 2003, 71–93, 2003.

Bourdieu, Pierre: The Genesis of the Concept of Habitus and of Field. In *Sociocriticism* 2 (December 1985), 11–23, 1985.

Bourdieu, Pierre–Wacquant, Loïc: *An Invitation to Reflexive Sociology*. Cambridge, 1992, Polity Press.

37. „Szeretném, ha úgy lenne mint régen, amikor a dolgok rendezettek voltak, nem voltak kétségeink és nyugalomban éltünk” (részlet egy székelyföldi magyarral folytatott beszélgetésből.).

Consiliul European: *Report on the Preferential Treatment of National Minorities by their Kin-State*. (Adopted by the Venice Commission at its 48th Plenary Meeting), Venice, October 19-20, 2001, Kiadva Strasbourgban, CDL -INF 2001/19 dokumentum.

Constantiniu, Florin: *O istorie sinceră a poporului român* [A román nép egy őszinte története]. București, 2002, Editura Univers Enciclopedic, 3. jav. kiad.

Culic, Irina: Between Civic and National Identity. In Culic, Irina–Horváth István–Cristian Stan (eds.) *Reflections on Differences*. 13–24, Antwerp, 1999, IPIS.

Culic, Irina: Identity and Otherness. Self-Identity of Romanians and Hungarians in Romania. Cultural Identification. Stereotypes and Social Distance in Romania. States and Minorities. In Năstasă, L.–Salat, L. (coord.) *Interethnic Relations in Post-Communist Romania*. 255–265, 266–268, Cluj-Napoca, 2000, EDRC.

Culic, Irina: Nationhood and Identity: Romanians and Hungarians in Transylvania. In Trenscényi Balázs et al. (eds.) *Nation-Building and Contested Identities. Romanian and Hungarian Case Studies*. 227–248, Iași, 2001, Polirom–Budapest: Regio Books.

Deletant, Dennis: România sub regimul comunist [România a kommunista rendszer alatt]. In Bărbulescu et al. (ed.) *Istoria României* [România története]. 487–576, București, 1999, Editura enciclopedică.

Deletant, Dennis–Ionescu, Mihail: *Romania and the Warsaw Pact, 1955-1989*. WP no. 43. Washington D.C., 2002, Woodrow Wilson International Center for Scholars.

Forster, E.M.: *A Passage to India*. London, 1979 (1924), Penguin Books.

Fowler, Brigid: *Fuzzing citizenship, nationalising political space: A framework for interpreting the Hungarian 'statu law' as a new form of kin-state policy in Central and Eastern Europe*. Centre for Russian and East European Studies, European Research Institute, University of Birmingham, Birmingham, WP 40, 2002.

Eyal, Jonathan–Smith Graham: Moldova and the Moldovans. In Smith, G. (ed.), *The Nationalities Question in the Post-Soviet States*. 2nd edition, 223–244, Longman, 1996.

Guvernul României: *The official position of the Romanian Government on the Law on Hungarians Living in the Neighbouring Countries*. Înaintată Comisiei de la Veneția, 2001.

Horváth István: *Facilitating Conflict Transformation: Implementation of the Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Romania, 1993-2001*. CORE WP no. 8, Hamburg, 2002.

Horváth István–Alexandra Scacco: From the Unitary to the Pluralistic: Fine-tuning Minority Policy in Romania. In Bíró A., Kovács P. (eds.) *Diversity in Action. Local Public Management of Multi-Ethnic Communities in Central and Eastern Europe*. 241–272, Budapest, 2001, Open Society Institute.

Illyés Elemér: *National Minorities in Romania. Change in Transylvania* [East European Monographs]. Boulder, 1982, Columbia University Press.

Kántor Zoltán: Cîteva probleme teoretice ale autodefinirii și autoorganizării. In *Provincia*, 2000.06.28, www.provincia.ro.

Kántor Zoltán et al. : *The Hungarian Status Law: Nation Building and/ or Minority Protection*. Slavic Research Center, 2004, Hokkaido University, Sapporo.

Köpeczi Béla et al.: *Erdély története*. Budapest, 1986, Akadémiai Kiadó.

Marshall, T.H.: *Citizenship and Social Class*. London, 1992, Pluto Press.

Mediafax: *Buletin Divers*. nr. 45 (191) / 9, 2004 december, 2004.

Năstase, Adrian et al. : *Protecting Minorities in the Future Europe. Between Political Interest and International Law*. Bucharest, 2002, RA Monitorul Oficial.

Orbán Victor: *Discurs ținut la Tököl*, în data de 10 martie 2000, disponibil pe website-ul Parlamentului ungar la adresa <http://mkogy.hu>, 2000.

Sorbán Angella: Copilul să studieze în limba română, ca să se poată afirma mai bine – Radiografia asimilării [A gyerek tanuljon románul, hogy jobban tudjon érvényesülni – Az asszimiláció röntgenfelvétele]. In *Alternative minoritare: Prezentarea problemelor minoritare în revista Magyar Kisebbség (1995-2000)* [Kisebbségi alternatívák: A Magyar Kisebbség kisebbségi problémikájának bemutatása (1995–2000)]. 187–199, Sfântu Gheorghe, 2002, Editura T3.

Tóth Judit: Pulling the Wool over Hungarians' Eyes. In *Regio Yearbook*. 2002, 131–150.

Verdery, Katherine: Whither 'Nation' and 'Nationalism'? In *Daedalus*. 1993, 22, 3, 37–46, 1993.